

ПРИКАЗИ И БЕЛЕШКЕ

Три словенске „инсуларне“ традиције у светлу културне дијалектологије

Анна А. Плотникова, *Славянские островные ареалы: архаика и инновации*. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 2016, 319 стр.

Пре скицирања прегледа најновије монографије Ане А. Плотникове, неопходно је подсетити се бар најважнијих монографских студија ове ауторке посвећених традицији балканских Словена. Ту је, на првом месту, Упитник за етнолингвистички атлас балканскословенског ареала (1996), чије је друго издање објављено са преводом на српски језик (2009), затим монографија о дијалекатским речницима *Словари и народная культура: очерки славянской лексикографии* (2000), свеобухватно капитално дело *Этнолингвистическая география южной Славии* (2004) и зборник радова *Южные славяне в балканском и общеславянском контексте: этнолингвистические очерки* (2013). Осим импресивног броја посебних етнолингвистичких радова расутих по часописима и зборницима, неопходно је поминути и низ ауторкиних одредница везаних за традицију Јужних Словена објављених у московском петотомном речнику *Славянские древности* (1995–2012).

На самом почетку поставља се проблем превођења наслова књиге, будући да би „острвски“, бар у лингвистичком смислу, најприближније било преводити као „инсуларни“, мада остају отворене и друге могућности. Термин „острвски ареали“ (рус. *островные ареалы*) који се широко користи у овој монографији није нов у славистици, он је у руској лингвогеографији у употреби још од шездесетих година 20. века. А. А. Плотникова га, међутим, користи не само у лингвистичком, већ и у етнолингвистичком смислу, прецизније – примењује га на област „културне дијалектологије“. Једнако је тешко пронаћи српски корелат за други кључни термин из ове монографије, јер руски *анклав* не одговара сасвим српском *енклава*, па ће зато у наставку стајати под наводницима.

Рецензирана монографија је троделна. У условима неких других научних средина овде обједињен материјал био би обрађен у три одвојене монографије. Ипак, етнолингвистичка грађа из три географски удаљене регије нашла се у корицама једне књиге са идејом о заједничком именитељу и јасно изведеним и образложеним закључцима на основу свих тематских целина.

Свака од анализираних словенских традиција налази се или у инојезичком и/или иноетничном окружењу. Две анализираних традиције имају типолошке сличности у смислу историјске изолованости од основног лингвокултурног масива: у прве две целине у питању су православни руски староверци у румунском (иначе православном) делу Добруце (17–113) и градишћански Хрвати – католици – у (иначе католичкој) Аустрији (114–168). У иноконфесионалном окружењу, међутим, налазе се Бошњаци у Босни и Херцеговини који су по вероисповести муслимани, а којима је посвећен трећи део монографије (169–234).

Основна теза која се провлачи кроз целу монографију јесте да постојање „енклава“ условљава важну типолошку закономерност – очување архаичних особености у језику и култури као начин очувања самоидентификације. Ова црта је заједничка за све три истраживане традиције независно од тога што су Руси у Румунији и Хрвати у Аустрији досељеници, а Бошњаци могу да се посматрају као „острво“ само условно, и то само на основу конфесије.

Све три традиције, староверска у Добруци у Румунији, градишћанско-хрватска у Аустрији и бошњачка у Босни, истраживане су на терену уз коришћење етнолингвистичког упитника А. А. Плотникова, иначе намењеног истраживању Балкана (1996). У теренском раду са староверцима у румунској Добруци примењивани су и други упитници намењени истраживањима источнословенске традицијске културе. Теренска истраживања ауторка је обављала у селима на територији Румуније, Аустрије и Босне и Херцеговине. У Румунији су била истражена практично сва села старовераца у региону Добруце (њих 12) током осам година теренског рада (2006–2013), а нека од насеља била су истраживана више пута. Истраживања градишћанских Хрвата у Аустрији обављена су у периоду од 2007. до 2014. али нису обухватила сва насеља – то би свакако био превелик задатак за једног истраживача – већ су одабрана само репрезентативна насеља северног, средњег и јужног Градишћа (укупно 14), али је и овде у неким селима обављено и накнадно истраживање. У трећој истраживаној области, у централној Босни, истраживања су обављана 2011. и 2012. године. Одабрана су насеља која се налазе у географском центру Босне, у планинама близу Сарајева и Високог (укупно 9 насеља), и овом приликом су нека од њих била истраживана два пута. Важно је напоменути да је уз ова истраживања муслимана у Босни А. А. Плотникова паралелно истраживала и мултиетничке области западног Санџака у Србији, односно села у околини Пријепоља и Прибоја.

Поређење културно-језичке традиције муслиманског становништва Босне и југозападне Србије и дела Црне Горе делимично је представљено у трећем делу књиге. На основу обављених теренских истраживања, А. А.

Плотникова запажа да је степен контакта муслимана и православног становништва у Србији снажнији него у Босни и Херцеговини и да је због тога узајамно прожимање елемената у језику и традицијској култури приметније. Та чињеница омогућила је ауторки анализу муслиманске традиције Босне као посебне инсуларне традиције, а упоредни материјал из истраживаних муслиманских села југозападне Србије у низу случајева само је додатно истакао неке специфичности локалне традиције. Иначе, интересовање за балканске Словене муслиманске вероисповести постало је већ нека врста традиције на Институту за славистику РАН: колектив овог Института објавио је недавно још један зборник радова посвећен балканским муслиманима (*Славјане-мусуљмане на Балканах: јазык, култура, идентичност*, 2014) у коме су (између осталих аутора) и радови добрих познавалаца Балкана – Ане А. Плотникове, Елене Узињове, Веселке Тончеве, Глеба Пилипенка, Максима Макарцева.

Посебно су важна запажања која прате сваку тематску целину, а тичу се како језичких тако и културних позајмљеница из средине у којој живе Руси у Румунији (из румунског језика и културе) и Хрвати у Аустрији (из немачког језика и културе), код којих А. А. Плотникова указује на низ типолошки сличних процеса и појава. Са друге стране, у поглавље о Бошњацима ауторка је укључила и исцрпну анализу на терену забележених турцизама који покривају елементе традицијске културе (према темама из упитника: *Алиђун, Бајрам, курбан, теферич, бошчалук, була, дувак, мираз, нићах, сејсана, башлук, цехенем, џеназа, џенет, мејт, мезар, нишан, табут, аждаха, бисмила, џин, џиновски вјетар, хамајлија, машала, иблис, мелек, нафака, нур, ограисати, ограма, сихир, сихирбасица, тилсум*).

Закључци општег карактера представљени су у монографији у форми табеле која маркира одсуство или присуство одређених особина (235). Управо ови закључци објашњавају зашто је било потребно и како је уопште било могуће обрадити три различите културне ситуације у оквиру једне монографије.

У истраживаним ареалима ауторка је уочила низ закономерности типолошког карактера, везаних за форме постојања традиције у инојезичкој и инокултурној средини и за очувања архаичних особености језика и традицијске културе. У многим случајевима управо се црте аутохтоне традиције, пренете на нову територију, користе да би се истакао особени карактер културно-језичке традиције у односу на нову, „страну“ средину. На свакодневном нивоу тај се алтеритет одржава постојањем многобројних фолклорних друштава у којима учествује омладина (што је иначе типично и за мањинске заједнице у савременој Србији, али и за Србе у дијаспори), постављањем позоришних представа на матерњем језику, издавањем зборника фолклорне грађе, подршком „својим“ ауторима и њиховим уметничким делима.

Очуваност неких архаичних елемената разликује традиције инсуларних ареала од лингвокултурних особености савременог стања традиције на њиховој некадашњој територији. О Босни се, ауторка сматра, може говорити само као о „острву по вероисповести“, где се процес културне „острвизације“ продубљује, за разлику од конвергентних процеса који карактеришу живот словенских инсуларних ареала у Румунији и Аустрији.

Ауторка је издвојила и специфичне особености микројезика словенских „енклава“ у Европи. У питању су, на пример, тенденције ка стварању „свог“ језика („липованског“ у Румунији) које се, у коначном резултату, уз организационо-правне напоре, преображавају у стварање књижевног микројезика, а сличан процес се одвија и међу градишћанским Хрватима у Аустрији. У општем контексту словенских „острвских“ ареала не чуди стварање „стандардног“ књижевног босанског језика, без обзира на чињеницу да су друштвено-политичке околности у Босни и Херцеговини и историја књижевног српскохрватског језика у границама бивше Југославије били сасвим различити.

Истраживање је показало да терминолошка лексика народне културе чува особености одговарајућих традиција, она стоји у вези са дијалектима на њиховој првобитној територији – а то су јужноруски, односно хрватски чакавски говори икавско-екавског типа. Код градишћанских Хрвата посебно се занимљивим чине лексичка поклапања са територијално удаљеним хрватским дијалектима, са јужнословенским (по правилу, у оквиру српскохрватског дијалекатског континуума) и лексичким раритетима. Ауторка сугерише могућност успостављања аналогича или чак реконструкције архетипа у општесловенском контексту, али и постојање континуитета традиције.

Посебно тешко је било одређивање порекла културног дијалекта старовераца у Румунији, будући да није у питању једна јединствена традиција, пошто су староверци досељавани у таласима како са јужноруске територије, тако и из северозападних области и мешовитих региона белоруског и украјинског Полесја.

Степен и специфичности утицаја контактних језика и традиција ауторка оцењује као неравномерне, али и у овом домену примећује одређене законитости. Ти се процеси морају сагледавати у дијахронији: на пример, многи слојеви стране лексике били су позајмљени у ранијим епохама – конкретно, у питању је турска лексика код Руса и Бошњака, мађарска и немачка лексика код Хрвата. Ауторка тако указује на важност улоге данас неконтактне културне и језичке традиције каква је, на пример, за Бошњаке била турска традиција због јединствене религије, односно мађарска – за градишћанске Хрвате.

Монографија је опремљена лексичким и предметно-тематским регистром. У складу са принципима руске етнолингвистичке школе, на крају књиге је наведен и списак саговорника („информатора“).

Значај нове монографије Ане А. Плотникове је вишеструк и везан је за различите области – студије мађина, методологију теренских истраживања, балканологију, студије централне Европе, истраживања малих књижевних језика. За фолклористе ће посебна посланица бити збирка транскрибованих текстова, настала на основу разговора са руским староверцима у Добруци (242–270). У овој малој збирци се уз описе елемената староверске традицијске културе могу наћи записи обредних песама, демонолошка предања, легенде и духовна поезија.

Основни садржај монографије условила је примена класичне руске етнолингвистичке методологије, али се у књизи могу наћи и подаци из домена социоллингвистике, језичке политике, па и антропологије. Књига ће, уверена сам, бити драгоцену свим истраживачима које интересују проблеми етничког и религијског идентитета.

др Биљана Сикимић
Балканолошки институт САНУ, Београд
Е-пошта: biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Етномузиколошка истраживања Срба у Румунији

Јелена Јовановић, *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истраживању XX века*. Посебна издања – Монографије, књ. 81. Београд – Темишвар: Музиколошки институт САНУ, Савез Срба у Румунији, 2015, 338 стр.

Монографија *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истраживању XX века* представља синтезу дугогодишњих истраживања етномузиколога Јелене Јовановић, научног сарадника Музиколошког института Српске академије наука и уметности. Вокална традиционална музика румунског Баната је једна од дугогодишњих истраживачких прекупација Јелене Јовановић. Ова монографија је темељно прерађена магистарска теза ауторке, успешно одбрањена на Факултету музичке уметности у Београду 2001. године. Књига, укупног обима 338 страна, представља узорну и лепо опремљену научну монографију: садржи предговор, увод, осам поглавља, закључак и библиографију, а укључује и 92 нотна примера песама, две табеле, 16 фотографија казивача и појединих мотива са села, регистар места, певача и казивача, обимни резиме на српском, румунском и енглеском и биографију ауторке.

Музичко-фолклорна грађа на основу које је настала ова књига сакупљана је током теренских истраживања 1993, 1996. и 1997. године у Банату. Област данашњег Баната у политичком погледу подељена је између Србије, Румуније и Мађарске. У њој су се током историје одвијале бројне миграције становништва, самим тим и мешања њихових различитих културних образаца. Иако се географски и административно Банат не дели на Горњи и Доњи, ауторка се ипак определила за емски термин Горњи Банат зато што се он употребљава међу становништвом ове области, а легитимно га је користио и Јован Ердџановић, угледни проучавалац овог подручја, о чему Јелена Јовановић пише у првом поглављу: Територија. Села у којима је Јелена Јовановић првенствено истраживала припадају области северног дела румунског Горњег Баната: Варјаш, Велики Семиклуш, Велики Семпетар, Кетфељ, Моноштор, Нађфала, Саравола, Фенлак и Чанад. Циљ је био да се вокална традиција Срба у овом крају сагледа кроз друштвено-историјске и културне прилике које су условиле да она до краја 20. века задобије физиономију каква је затечена на терену у време ауторкиних истраживања.

У другом поглављу, Културне прилике у Темишвару од друге половине XIX века, разматране су основне одлике културног живота Темишвара, будући да је тај град био, а и данас је, центар друштвених и културних

дешавања у овом делу Баната. Таква градска култура умногоме је утицала на формирање карактеристика сеоског музичког изражавања. Почев од друге половине 19. века у Темишвару се оснивају нове институције националне културе као што су: библиотеке, читаонице, женска удружења и слично, с тежњом освајања националног идентитета и развијања идеја демократије, једнакости међу људима, као и идеја о универзалности музичког језика. Појављују се и нови видови културног и друштвеног живота попут позоришта, тзв. беседа и села. У овом поглављу посебна је пажња посвећена улози певачких друштава и тамбурашких оркестара у оваквим културним догађајима. Делатност хорова у Темишвару представљала је значајан сегмент музичке културе Срба у целини, а ауторка показује да су темишварска певачка друштва представљала узор другим хорovima, јер су по угледу на њих од краја 19. века оснивани месни хорови у селима темишварске околине.

Миодраг Васиљевић је у књизи *Народне мелодије лесковачког краја* 1960. Године поделио музичко-фолклорну грађу према годишњем и животном циклусу обреда и обичаја. Од тада је поменута класификација нашла своју примену у етномузикологији у Србији. Јелена Јовановић је певање у Горњем Банату разврстала према Васиљевићевој подели, додајући и широку категорију песама које се певају у свакодневном животу. Поред основне класификације материјала према фолклорним жанровима, грађа је морала бити сагледана и са аспекта музичке структуре. То је задало вишеструке проблеме, будући да је са становишта музичких идиома реч о изузетно богатој, али и хетерогеној музичко-фолклорној грађи. Анализирајући грађу, Јелена Јовановић је установила да се у сакупљеном музичком материјалу „сучељавају два супротстављена модела: онај који извире из српске сеоске традиције и онај који је разним културним утицајима наметнут из западне Европе и који је иницирао значајне промене у српској аутохтоној култури“ (стр. 26). Отуда је грађа богата веома различитим музичким структурама које одају разнородно порекло сакупљених мелодија.

Песама које припадају годишњем циклусу обреда и обичаја је мало забележено. У њему су, полазећи од класификације Едварда Шилса (Edward Shils, *Tradition*. London – New York: Faber and Faber, 1981), идентификована три вида дијахронијских промена: мешање различитих традиција, замена старих елемената новим и рачвање елемената сеоског певања у више различитих токова. Међу забележеним песмама годишњег циклуса обичаја јављају се различити слојеви музичке традиције: сеоски, варошки и градски и уметнички, односно популарни.

У поређењу с певањем везаним за годишње обичаје, певање у оквиру животног циклуса обреда и обичаја је заступљеније и садржи више старинских елемената, нарочито у песмама које прате свадбене и посмртне обичаје. За ову категорију певања карактеристично је мешање различитих

традиција и замена старих елемената новим. „Аутентично српско (и јужно-словенско) певачко наслеђе у румунском делу Баната“, како пише Јелена Јовановић, представљају песме које се певају током тзв. убрађивања младе, затим сватовац и бећарац. Поред поменутих, у репертоар свадбених песама убрајају се и ауторске песме, новије по постанку, као и тзв. новокомпоноване. За посмртне обичаје карактеристична је запевка која је, према ауторкиним речима, задржала своје место и улогу све до краја 20. века. Главна карактеристика запевки јесте одређени мелодијски модел и грађа мелострофе у виду низа неримованих стихова неједнаке версификације, тако да је текст на граници прозног.

Категорију певања у свакодневном животу чини репертоар који се негује у свакодневним приликама и има забавну и комуникативну функцију. У ову групу спадају песме које припадају фолклору за децу, дечјем фолклору, затим песме у различитим свакодневним приликама (заједнички послови, зимска окупљања тзв. седанке или диван, разни видови забава попут игранки и балова, и боравак у породичном кругу) и песме опште намене. Затим, јављају се и тзв. сокачке песме, приповедне песме, серенаде, песме припадника одређених занимања. На основу анализе песама из ове категорије, Јелена Јовановић закључује да њу у мањој мери чине песме које су утемељене у старој српској певачкој традицији и које су задржале своју функцију из старијих времена (на пример, песме за децу *Љуља, љуља, љушкице* или дечије бројалице и сл.). Значајно је и вредно напоменути да су носиоци овог репертоара крајем 20. века били „еснафски“ опредељени певачи и певачице – некадашњи чланови певачких друштава или (полу)професионални свирачи и певачи. Значајно је запажање ауторке да се ова група песама није преносила само усмено, већ и путем рукописних и штампаних песмарица, чему се траг може пратити до у 18. век.

У поглављу: Видови културног живота у селима: утицај града, Јелена Јовановић тумачи врсте прослављања празника. Осим традиционалног сеоског начина прослављања празника годишњег циклуса, уочена је и појава преношења прослава значајних датума из градских средина у сеоске. На тај начин су елементи из западноевропске културе с временом доспели и у сеоску средину, а уобичајене прилике за овакво преношење су били црквени празници за које су се везивале новоосноване културне институције. Делатност сеоских позоришних и певачких друштава, закључује Јелена Јовановић, оставила је дубок траг у музичком наслеђу српског становништва области Горњег Баната. Овакав закључак је изведен на основу сведочења казивача старије генерације који су били некадашњи носиоци поменуте традиције и праксе.

У поглављу Мелопоемска анализа детаљно је анализирано 92 нотна примера сакупљених песама румунског дела Горњег Баната, уз осталих 323 примера из овог дела румунског Баната који се налазе у збиркама Саве

Илића (2006) и Беле Бартока (1970). Мелопоемска анализа се заснива на етномузиколошкој анализи свих параметара који чине структуру једне песме: стих, облик, тонски низ и обим, каденце, метроритам, карактеристике извођења. Јелена Јовановић издваја и тумачи поетско-музичке карактеристике песама и карактеристике које одређују поједине песме као аутохтоне на подручју румунског дела Горњег Баната, а које се могу сврстати у традицију Срба на овом простору и, с друге стране, показује који елементи музичке структуре одају порекло одређеног броја мелодија у другим музичким културама. Ауторка је на основу анализираних песама навела поједине одлике које представљају „трагове аутохтоне српске музичке традиције“: једностиховна и двостиховна поетска основа мелострофе, различите методе „рада“ с текстом, формалне особине које теже монолитности, танани контрасти који произлазе из законитости основног мотивског језгра, рефрени који су широко и разноврсно примењени као кратки, једнословни и двословни, тоналне особине које припадају аутохтоном фолклорном језику, мелодијски опсег до сексте, затим групно извођење које има најјаснију физиономију као једногласно, коришћење утврђених мелодијских образаца и њихова устаљеност у оригиналним контекстима и, на крају, значајан број мелодијских образаца преко којих се може успоставити веза с архаичним музичким слојевима и с других српских подручја.

Закључци изведени на основу мелопоемске анализе односе се на „утицаје на српско музичко наслеђе“ који се, према ауторкином мишљењу, осликавају у следећим карактеристикама: више текста сажетог у краће мелодијске целине, у двостиховној и строфичној текстуалној организацији, сложеним, вишеделним облицима с контрастним тематским материјалима, рефренима у виду тзв. рефренске строфе, развијенијим мелодијама које обједињују дијатонске и хроматске тонске структуре на различите начине, широк амбитус, присуство латентних хармонија и хармонског слуха код певача, контаминација песама, естетско мерило, замена српских обредних и обичајних песама музичким творевинама које су новије по станку и које потичу из других културних средина и рачвање елемената певачке културе Срба на више различитих и разноврстних врста песама.

Иако је књига *Певачко наслеђе Срба у Горњем Банату у Румунији: сведочанства на истеку XX века* публикована двадесетак година након етномузиколошких теренских истраживања ауторке, њен основни значај и вредност огледају се у обради и анализи резултата систематичног теренског истраживања, што представља драгоцену сведочанство о вокалном наслеђу Срба у румунском делу Горњег Баната. У периоду када је обављано истраживање, најстарији казивачи су припадали генерацији која је, као носилац сасвим одређених идеологија и музичких пракси, памтила једно конкретно историјско време, па тиме и друштвено-историјске прилике, контексте и певачки репертоар. На тај начин су и подаци и документи који

су за потребе овог истраживања прикупљени крајем 20. века јединствени, јер се данас више на истом терену не могу наћи. Монографија Јелене Јовановић говори о временском, друштвеном и културном контексту који је формирао одређени музички идиом становника у Темишвару и околним селима, као и о њиховом јединственом културном животу у специфичном временском раздобљу, са својим одјецима до истека 20. века.

др Весна Карин
Катедра за музикологију и етномузикологију
Академија уметности, Нови Сад
Е-пошта: kavesna@yahoo.com

Чудесни свет флоре: биљни код у систему традиционалне културе

Гора љиљанова (биљни свети у традиционалној култури Срба). Зборник радова / Plants and herbs in traditional Serbian culture. Collection of papers. Ур. Зоја Карановић и Јасмина Дражић. Београд: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 249+165 стр.

Гора љиљанова је трећи у низу зборника тематски посвећених биљу. Иако се јавља под нешто другачијим насловом услед измењених околности издавања (прве две публикације у издању Центра за истраживање српског фолклора Одсека за српску књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду носиле су назив: *Биље у традиционалној култури Срба. Приручник фолклорне ботанике*), ову књигу са њеним претходницама у нераскидиво јединство повезује поуздана научна мисао усмерена на свет флоре. Зборник наставља да на једном месту окупља вредне научне прилоге посвећене разноликом биљу, његовим одликама, представама, значењу и функцијама, расветљавајући притом различите аспекте традиционалне културне баштине. У петнаест истраживачких радова фолклориста, лингвиста и етнолингвиста, проучавалаца књижевности, биолога, историчара синтетизују се обухватна знања из различитих области, чиме енциклопедијски карактер зборника нарочито долази до изражаја. Посебно место у њему заузима прозни и песнички цветник, антологијски избор усмених наратива о биљу који је начинила Снежана Самарџија, као и приложени лексикон биља поетичног наслова: *У мене је биљарица мајка, свакоме ме биљу научила*, који су уреднице Зоја Карановић и Јасмина Дражић извеле класификацијом флоралних одредница из другог издања *Српског рјечника* (1852). Такође, велика предност зборника јесте превод радова, у целини или у виду кратких сводова, на енглески, немачки или руски језик, захваљујући чему резултати ових истраживања постају доступни научној јавности и ван домаћих кругова. Антологијски део зборника, међутим, услед немогућности адекватног превода, представљен је само на српском језику.

Зборник отвара коауторски рад Зоје Карановић и Јасмине Дражић: *У почетку беше реч (именовање биљака у Вуковом Рјечнику из 1852. године)*. Указујући још једном на велики значај *Рјечника* за сагледавање слике живота традиционалног човека, ауторке истражују његов лексички слој везан за биљни свет, при чему се испитивањем флоралне лексичке скупине уједно покреће и питање сложених односа језика и културе. Бавећи се

принципима номиновања биљака, ауторке полазе од унутрашње форме речи коју језик чува као честицу свог дугог памћења, и пониру кроз његове различите слојеве до система идеја и представа заступљених у традиционалној култури. Етимолошком анализом открива се да је главни механизам генерисања народних назива биљака пресликавање. Оно подразумева разумевање једног појма уз помоћ другог, при чему је обично први чулно сазнатљив и добро познат, па се позајмљује у именовању другог. Следећи поставке антропоцентричне теорије, која подразумева да језичка семантизација представља оличење човековог виђења света, ауторке извориште за пресликавање при именовању биљака проналазе у човековим чулним опажајима (нпр. визуелним – врањи лук, бели лук, тактилним – бадаљ, бодаљ, бодљача, густативним – грчица, кисело дрво, љутак, олфакторним – смрдљика), њему блиском и познатом контексту (делови тела – срчика, плућњак; животињска морфологија – вранино око, врапчији нокти), перцепцији времена и простора (зимњача, зимolist, озимац), виђењу стварних или замишљених моћи биљака (расковник – ковати; копитњак – копнити; здравац – здрав и сл.). У називима појединих биљака откривају се магијске особине које су им приписане (бенђелук, вратич, вратолом), одређена симболичка функција, заснована на познатим вредностима чија се својства присвајају (злат(н)оглав, стидак), божански или демонски атрибути (Богородичина трава, на пример, кодираће божанску силу, а вилина коса упућује на то да се биљци приписује својство бића граничних простора). Ауторке, међутим, наводе да постоје и примери у којима се номинација не може лако одредити само према једном изворишту, нити се функција биљке може сагледати само у оквиру једне димензије њеног назива. Ивањско цвеће, на пример, у свом имену носи и магијски и темпорални семантички и симболички слој значења. Тако се у процесу утврђивања основних мотивационих база које индукују именовање биљака уједно сагледавају њихово место, улога и функција у животу и мишљењу човека у прошлости. Откривање „модела света на 'биљном коду'“ бележењем симболичких вредности, уз сложени аналитички поступак који задире у подручја лингвистике, поетике и духовне културе, представља посебну вредност овог рада.

Својим насловом – *Дан трећи. Настанак и особине биља у фолклорним обрадама*, студија Снежане Самарџије стоји у дослуху не само са библијском причом о стварању света већ и са називом претходног рада, указујући тиме на осмишљени редослед по којем се прилози у зборнику нижу. У тексту се на аналитичан и прегледан начин сагледавају модели наратива о постанку и особинама биља, њихова структурна логика, значење, природа заплета, испитују основне морфолошке црте: актери, функције, хронотоп. Незаобилазне тешкоће прецизног дефинисања када су фолклорне врсте у питању подстичу на разматрање проблематике избора критеријума за систематизовање ових записа, као и њихових жанровских разграничавања,

те је посебна пажња посвећена прожимању облика. За фолклорне обраде о постанку и одликама флоре истакнуто је да испољавају жанровске особности карактеристичне за категорију предања. Објашњења некада могу бити сведена као веровања, или је мање-више развијена етиолошка компонента тек једна епизода сложеније композиције, док је особина дрвећа, биља и трава често споредни елемент легендарне приче. За разграничавање ових прозних врста јачина/слабљење етиолошке компоненте представља средишњи критеријум. Ауторка наводи да јака етиолошка компонента утиче на очување и стабилност структуре приче и њеног жанровског механизма, док њено слабљење (остаје непознато како су поједине биљке стекле такве одлике) води повезивању са другим жанровима, најчешће са причама о закопаном благу које се налази помоћу неке биљке. Поред учесталих спрега између етиолошког предања и етиолошке легенде, у структурни склоп лако се уносе представе о демонима (вилама, вештицама, вампирима и др.) или се поента и смисао приче померају ка локалним и културноисторијским предањима. У етиолошким предањима из српске баштине значајне су улоге Бога, Богородице, Христа и светаца, ђавола, вила, вештица. Они имају и значајну прагматичну функцију, било да објашњавају поредак у природи, пружају савете за стицање богатства и љубави, заштиту од демона и болести, или да се устројством света истичу етичке норме колектива.

Осим увида у динамичност обрада и варирање појединих сужеа у стиху и прози, овај рад указује и на важност реконструкције архаичних исходишта етиолошких сегмената, било да су они у вези са елементима мита, етапама иницијације, магијом или системима заштите од демонских сила. Напоре са тим, дуготрајне процесе, битне за историју и културу српског народа треба откривати и у наглашеној христијанизацији. Бавећи се посебностима предања о постанку и особинама биља, ауторка се дотиче низа сложених питања карактеристичних за фолклорно стваралаштво у целини, и још једном остварује значајан допринос у изучавању поетике усмених облика.

Из особеног угла, ослањајући се делом на социолошка и социоантрополошка истраживања, Јоана Ренкас осветљава улогу, значај и симболичке вредности босиљка (*Хришћанска симболика босиљка у контексту теорије културне меморије религијских група*). Правећи отклон од уобичајених приступа у постојећој литератури, Јоана Ренкас за оквир свог истраживања „свете српске биљке“ бира теорију културне меморије религијских група Мориса Халбвакса и на њеним основама изграђену теорију комеморативне церемоније Пола Конерттона. Анализом су обухваћени примери употребе босиљка у прославама рођења и обредно-обичајном комплексу Вођица, при чему је посебно значајно укључивање резултата теренских истраживања, што се одразило и на методолошке измене: иначе доминантна

перспектива истраживача замењује се перспективом учесника комеморативних церемонија. Тежиште се помера ка учеснику, који обред види као хришћански, са циљем да се декодирају темпорално и утилитарно схваћени симболички садржаји босиљка. Дијахронијска перспектива открива дубинске слојеве традиције и показује због чега је хришћанство почело придавати биљкама религијске функције и употребљавати их у обредној пракси. Разматрање комеморативних церемонија – ритуалних радњи схваћених као поновно извођење догађаја из прошлости, тј. конкретне свете приче утемељене на библијској и литургијској нарацији, водило је препознавању понављања чинова Јована Крститеља у календарском циклусу (Богојављење), животном циклусу појединца (крштење), као и у чину освећивања воде од свештеног лица. Наводи се да у тим случајевима босиљак добија својства медија колективне меморије, а прегледности наведених закључака до којих се дошло структуралистичко-семиотичким путем доприносе и упоредне схеме оснивачких догађаја и форми њихове комеморације (прослава). Испитивање хришћанске употребе босиљка у ритуалним радњама схваћеним као поновно извођење и у ритуалним радњама у чијим је кодовима приметна последица оснивачких догађаја показује значај босиљка као ритуалног реквизита међупростора и међувремена који успоставља везу између човека, бога/свеца и предака.

Свестраном истраживању одабраних мотива тешких задатака повезаних с биљним кодом посвећен је рад Соње Петровић: *Мотив тешких задатака и биљни код у српском и јужнословенском фолклору*. Одлично познавање богатог фолклорног фонда и разноврсне усмене грађе омогућава ауторки да испита заступљеност ових мотива, њихове појавне облике, функцију, видове транспозиције у различитим жанровима, озбиљним и шаљивим сижеима. Идући трагом Владимира Пропа, ауторка најпре износи запажања о општим одликама тешких задатака, да би се потом усмерила на оне који су у вези с биљним кодом. Како је садржај задатака повезаних с биљним кодом парадоксалан и противан законима природе, они се често повезују с формулама немогућности (нпр. када врба роди грождем или јавор јабукама) и доприносе изградњи топоса изокренутог света (*mundus inversus*), својственом не само књижевности већ и уметности уопште. Пажња се усредсређује на задатке потраге за чудесним или непостојећим воћем или плодовима, затим задатке везане за чување златне јабуке или дрвета које никне и роди у току једне ноћи, парадоксалне задатке у форми загонетке или примере у којима озелене суви пањ или угарак. Следи темељно сагледавање ових задатака у контексту различитих приповедних типова (нпр. о неверној мајци или жени и сестри, о старом Хилдебранду и др.), сижејно-тематских конкретизација (с потрагом и искушавањем јунака, с мотивом измишљене болести жене и сл.), те њиховог саображавања поетици жанра у коме се јаве: бајкама, епским и лирским песмама, легендарним

причама, предањима, анегдотама, шaljивим причама, са драгоценим упутницама за увид у шири круг варијаната из различитих извора који се могу консултовати. Систематично излажући резултате истраживања, ауторка наводи да се биљне формуле немогућности најчешће уклапају у тематски комплекс везан за свадбу и смрт, у озбиљној или шaljивој реализацији. Радња која се сугерише је немогућа и води трагичном расплету, а формуле задржавају значење „никад“, или се остварује поништавањем зачараности и испуњењем задатог услова (заливањем сувог дрвета, доношењем чаробног воћа или цвета, деловањем божанске силе), а формуле се разрушавају, док се у појединим случајевима тежиште помера ка апсурду и хумористичном карактеру формула. Изнета су запажања и о етичкој димензији биљног кода у контексту тешких задатака. Осим примера са пролисталим угарком или пањем, који се везују за кушање моралне исправности и доказивање божанске правде, указује се и на значај неких есхатолошких предања где је, на пример, претеран род воћа знак глади и пропасти – казна за грехе, а немогуће комбинације плодног воћа и неплодног дрвећа тумаче се као најава последњег времена.

Текст Ане Вукмановић: *Чудесно биље усмене лирике* већ у наслову наговештава функционалну примену запажања Цветана Тодорова о феномену чудесног у разматрању света флоре народне лирске поезије. Уводне семиотичке поставке о свету лирске песме као секундарном знаковном систему у односу на свет о коме пева, и сагледавање фантастичних елемената у усменој лирици као нечега што се налази у основи природе самих приказаних предметности, водило је даље препознавању свих оних натприродних чинилаца које Тодоров наводи у примерима флоралних представа: различити преображаји, натприродна бића, прелаз духа у материју, суспендовање времена. За основама чудесног у усменој лирици трагало се у њеном обредно-митском и магијском слоју, па је чудесно биље системски сагледано у оквирима темпоралног, просторног, акционог и предметног кода или пак у различитим видовима комбинације ових кодова. На пример, брз раст биљке (босиљка) темпоралним кодом одређује сакрално време као кондензовано у односу на профано; вртовима и баштама локативним кодом током ритуала (свадбе) приписују се лиминална значења – они раздвајају своје и туђе, познате и непознате, безбедне и опасне просторе; у предметном коду биље постаје чудесно средство – јабланове ресе отварају пролаз ка другим световима, помоћу венца савладава се граница између светова, а као апотропајон биљка има заштитне магијске моћи; комбинација предметног и акционог кода присутна је током обрета даривања унутар свадбе, када се формира представа биљке као чудесног дара (јаблан који цвета ружама). Наведена запажања о функцији чудесног биља, које у обредно-митском слоју конституише свет и формира различите хронотопе, а у магијском се моделује као магијско/заштитно средство или чудесни

дар, илустрована су анализом одабраних примера песама, што представља посебну вредност рада. Један део прилога посвећен је и разматрању удела песничког језика у конституисању чудесног света биља. Сагледан је специфични преплет поетског и обредног у флоралним представама усмене лирике, значај различитих хипербола и метафора, као и естетизованих еуфонијских склопова затамњених значења, који су се одвојили од своје првобитне магијске функције. У закључним разматрањима истиче се да одлике чудесног у представама биљака могу бити и део обредних слојева лирике, као и интегрални део песничког језика.

Своје интересовање за мале фолклорне форме, пре свега загонетке, и етнолингвистички приступ Биљана Сикимић потврђује и радом: *Дрво без корена: дендроними у српским и јужнословенским загонеткама*. Истраживањем статуса дрвета у јужнословенским загонеткама ауторка настоји да покаже специфичне начине традиционалне паремиолошке концептуализације стабла дрвета и појединих дендронима. Уједно, указује се на посебности јужнословенског корпуса загонетака, због чега је нарочито значајан увид у класичну класификацију загонетака Арчера Тејлора. За разлику од примера из Тејлорове збирке, где се као денотат јавља разно егзотично дрвеће, у јужнословенским загонеткама дендроним као денотат потврђен је само као изузетак. Ауторка наводи да се на позицији одгонетке углавном налазе јестиве биљке, док дрво доминира у тексту загонетке, при чему се често именују оне врсте које успевају на Балкану (бор, брест, буква, врба, липа, леска, јавор, јела, ракита, топола, храст, цер). У делу рада који се бави дрветом као заменом денотата структурално је анализиран тип загонетака у којој је борба два овна представљена као борба два бора. Такође, размотрени су и примери у којима дендроними алтернирају као замене денотата 'прсти' (пет борова или пањ из кога излазе гране као уобичајене слике шаке са прстима), као и они где је тело у вертикалном положају представљено као географски пејзаж, при чему шума или трава представљају косу. Указано је на варијантност текстова загонетки, њихову територијалну заступљеност, раширеност појединих мотива у другим фолклорним врстама и нарочито у дечијем фолклору. У сумарном прегледу ауторка назначавала да се због малих дистинктивних разлика између различитих врста дивљег дрвећа дендроними изузетно ретко јављају као денотати у јужнословенским загонеткама, те да су јужнословенски паремиолошки дендроними – бор, храст, јела, скоро у свим примерима међусобно замењиви осим у случају када су чврсто уклопљени у фолклорну формулу. Поменути дендроними (јела, бор, храст или драча) јављају се и у примерима лоцирања на врх неког објекта у простору, које ауторка означава као особену паремиолошку формулу јужнословенског фолклора.

Подстицаје за студију Смиљане Ђорђевић Белић: *Мотив гашења огња травом и водом у једном типу српских и јужнословенских бајања* пружили

су текстови басми забележени приликом теренских истраживања, у овом случају посебно значајни јер потичу од саговорнице која је последњи носилац традиције бајања у српском селу Тамнич код Неготина. Тумачење мотива из наслова полазиште је за разумевање улоге и симболичких вредности зелене траве у типу бајања од кожних болести, којем припада и бајање од црвеног ветра забележено на терену. Консултовање етнографских и фолклористичких извора, од најстаријих записа из 19. века до савремених теренских бележења, затим компаративно сагледавање српског, хрватског и бугарског материјала, као и успостављање одређених паралела између јужнословенског и источнословенског корпуса овог типа басми, указују на темељно спроведено истраживање и поуздану аргументацију. При описивању сижејног модела бајања и испитивању његове стабилности као средишњи чиниоци издвајају се мотив паљења одређеног објекта и мотив гашења запаљеног травом и водом. Примери у којима мотив паљења изостаје препознају се као сижејно редуковани, а највећи степен варијабилности показује означавање објекта паљења: град, сарај, црква, порта, врата, или постоји реферисање на вантекстовну „реалност“. Приликом разматрања односа „текст“ : ритуални контекст истиче се да „текст“ бајања пружа симболичку слику реалног збивања, обележавајући његове различите етапе – разболевање, магијско лечење, оздрављење, као и да су визуелне представе активирание кроз магијски текст кондензованије од пратећих ритуалних радњи. Отуда се тенденција свођења биља на зелену траву оправдава са становишта „економије текста“. Систематизујући спектар функција које зелено растиње има у традицијској култури, ауторка се посебно задржава на текстовима бајања где зелено растиње испољава своју медијаторску улогу на нивоу онострано – онострано, и закључује да симболика зелене траве у описаном типу бајања од кожних болести кореспондира са амбивалентном представом о води, спајајући лустративну функцију и функцију медијатора.

Како је у самом наслову назначено, рад Данијеле Поповић Николић: *Бор оборен* представља прилог истраживању функције *растиња* и *биља* у *усменим тужбалицама*. У широком интерпретативном луку обухваћени су планови израза, структуре, семантике и садржине ове усмене врсте. Сагледавање непосредне везе тужбалица са посмртним ритуалом и народним митско-религиозним и магијским представама о смрти, отворило је пут за испитивање поетске стилизације древних представа, при чему се елементи језичко-стилске анализе и звучне организације говорног низа истичу као посебно вредни. На трагу Кирила Чистова, ауторка посведочава значај система метафоричких замена као архаичне компоненте која чини основу поетике тужбалица. Будући да је тужбалица маркирала табиурание појмове (смрт, умирање, мртавац, сандук, ковчег, гроб, гробље), употребом стилско-

језичких средстава попут метафоре, метонимије, алегорије, еуфемизма избежавала се њихова непосредна номинација. Подробно је анализиран систем метафоричких замена човек : дрво и вегетативно кодирано обраћање покојнику, а за објашњењем ових појава трагало се на пољу бројних древних и интернационалних представа о биљу, нарочито дрвету. Међу сведеним бројем биљака које се јавља у поетском универзуму тужбалице: ружа, босиљак, невен, јабука, бор, јавор, јаблан, и цвеће као облик којим се биљке збирно одређују, ауторка посебну пажњу посвећује бору. Подробно тумачење песничких слика, поступака, фигура, показује да су стабилне представе о бору (о божанској, сеновитој, медијаторској, апотропејској природи овог дрвета) утицале на преношење атрибута са дрвета на човека и посебно погодовале поетски и обредно функционалној атрибуцији покојника.

Још један рад – *Језичка слика света у српском „биљном“ именовслову*, бави се интегралном анализом културе и језика. Испитујући систем вредности на примерима антропонима мотивисаним називима биљака из речника *Лична имена код Срба* (1977) Милице Грковић и *Српског именовслова* (2001) Велибора Лазаревића, Гордана Штасни настоји да реконструише један део српске језичке слике света. Како именовслов одражава етноцентрични менталитет колектива и оно што је за њега значајно, пожељно, вредно, затим веровања, схватања и поглед на свет, он има значајну улогу у чувању и преношењу културног наслеђа. Стога ауторка испитује систем вредности похрањен у самој материји језика, значењима речи и начинима њиховог образовања. Истражени начини номинације показују да се трансформациони модел антропонима из „цветног“ или „воћног“ именовслова заснива на поредбеној формули блиској благослову. У лична имена уткана је и жеља да онај/она који га носи буде здрав, младолик, миришљав, срећан, леп, дуговечан, снажан и сл. У „цветном“ именовслову издвојена су три карактеристична слоја: магијско-ритуални, религијско-обредни и емотивно-поетични. У првом, магијском слоју лично име има заштитну улогу од злих сила, будући да се биљка којом је име мотивисано користи као средство у извођењу магијских и претхришћанских обреда. Посебно место затим припада обредним биљкама, нарочито у свадбеним светковинама (смиље, рузмарин), јер се њихова симболична представа шири на симбол радости, среће, плодности (рузмарин, каранфил, булка, селен). Ту су и биљке-мотиватори које имају важну улогу у хришћанском култу; оне у лична имена преносе концепт лепоте и чистоте – телесне и духовне, и имају заштитни карактер (љиљан, босиљак). У трећем, поетичном слоју видљива је снага љубави, лепоте, нежности, свежине, жеље за младошћу и дуговечношћу (ковиље, јасмин). Сличне карактеристике носе и лична имена мотивисана називима воћа (вишња, трешња, малина, јагода), јер су и у њих уграђене вредности засноване на концептима физичке и духовне лепоте, снаге и здравља, дуговечности, постојаности.

Иако зборник великим делом чине радови тематски оријентисани на усмено стваралаштво, у њему су своје место нашла и два рада, Славка Петаковића и Мирјане Стефановић, посвећена истраживању биља у писаној књижевности, мада се комплексно питање односа усмено – писано покреће и овде. Славко Петаковић разматра „биљне мотиве“ у дубровачкој петраркистичкој поезији (*Петраркистички хербаријум – прилог проучавању дубровачког ренесансног песништва*). Како показују анализом обухваћени стихови из зборника Никше Рањине, изузетно важног извора за проучавање ренесансног песништва старог Дубровника, елементи „петраркистичког хербаријума“ представљају узорне примере за откривање поетичке слојевитости и сложености дубровачког ренесансног песништва. Аутор указује на важност контекстуализације, тј. уважавања специфичног културолошког миљеа Дубровника, који подразумева снажне везе са италијанским уметничким и домаћим фолклорним стваралаштвом (отуда се у обликовању биљних мотива може пратити преплет елемената из различитих поетичких традиција), а затим и на формална и стилска обележја ове лирике, строги метрички образац, конвенционалност, систем општих места, али и њихов моделативни потенцијал. Језичко-стилским моделима унутар којих се биље јавља својствен је високи степен формулативности, али и информативности. Око биљних мотива концентрише се идејно богатство песме. Мотив цвета је у песничком свету дубровачког петраркизма уклопљен у представе о идеалној драгој, изграђивање њеног портрета, платонистичке идеје о лепоти, љубави, хармонији, природи песништва и сл. Разноврсност наведених примера и суверена анализа сведоче о специфичној стилизацији стабилних елемената „петраркистичког хербаријума“, начину на који они својим симболичким вредностима доприносе сугестивности поетских слика, али и посредовању филозофско-естетских концепата на којима је утемељено ренесансно песништво уопште.

У раду Мирјане Стефановић: *Биље у српској грађанској поезији* разматрање флоралних мотива у функцији је истраживања односа између грађанске лирике, пре свега из 18. столећа, и народне поезије. Увођењем ширег књижевноисторијског и поетичког видокруга ауторка настоји да покаже место српске грађанске лирике у традицији српског литерарног стваралаштва и њену самосвојност у односу на народну поезију. Ауторка се критички односи према ставовима историчара књижевности који тврде како грађански песник има став негације према народној песми. Насупрот томе, истиче се да песник 18. столећа зна за народну песму, користи понешто из морфологије стиха, неке од стилских поступака, али му је однос према песми друкчији, а оно што је изворно народно подиже се на други ниво – грађански. До дистинктивних обележја грађанске лирике на примерима обликовања света флоре долази се упоредном методом у оквирима детаљног каталогског прегледа заступљеног биља. Показано је да се

кључне разлике тичу стилизације и функција биљних мотива са једне стране, али и културног и социјалног аспекта са друге. Будући да је степен метафоризације појма цвет далеко истакнутији у грађанској поезији, мења се и његова функција. На пример, традиционално симболичко значење јеле губи се у грађанској песми; јела се користи за дочаравање аркадијске атмосфере која је у супротности с момковом тугом: „Онде гди три јеле стоју / и поточић отиче / седи она у покоју / и другом се обриче“. Са друге стране, и ружа, уобичајен цвет српске народне песме, добија конотативна значења за степен виша него у изворној песми. Руменило и мирис руже, на пример, постаје окружење за љубавну атмосферу; момку девојка изгледа попут руже која се лепотом разбоковава; млади људи у Сентандреји одишу лепотом овог цвета. Код грађанског песника, очекивано, наглашенија је црта индивидуализације: док се у народној песми све подиже на један општији ниво, грађански песник поетском сликом развија свој љубавни свет и свој душевни видокруг. Такође, грађански песник у песничку творевину уноси реалије из свог света, па су на културном и социјалном плану значајне разлике између градске и сеоске средине. Оваква и слична запажања приликом разматрања флоралних мотива иду у прилог тези наведеној на почетку рада да грађанска поезија представља и културно сведочанство рађања европски оријентисане стиховане књижевности.

О разноликости извора за проучавање биљног света у зборнику сведоче и наредна три текста, у којима се запажања и закључци темеље на подацима из богате историјске документације. Снежана Божанић бави се поменима винограда и записима о њима полазећи од библијских текстова и Херодотове историје, преко Земљорадничког и Душановог законика, све до српских средњовековних дипломатичких списа, којима посвећује посебну пажњу (*Виногради као омеђене површине и погранични ентитети у систему српског средњовековног простора*). Велики број средњовековних докумената говори о виноградима као предмету даривања, размене, куповине, поклону за спас душе, гробу, постригу, о вину као „артиклу исхране“ или његовој употреби у верским обредима. Детаљан и хронолошки спроведен преглед дипломатичких списа показује да су најзначајнији власници винограда били владари, манастири и крупна властела. Ауторка истиче значај привредних и верских разлога који су утицали на српске владаре да манастирским властелинствима поклањају површине под виновом лозом и пружа преглед дариваних винограда, где се они, између осталог, јављају као међници и омеђене површине. Добро поткрепљен историјским изворима, овај рад сведочи и о томе да је виноградарство било развијена грана привређивања током средњег века, на основу чега се може говорити о традицији виноградарства код Срба од досељавања на Балкан до данашњих дана.

У радовима Татјане Катић и Недељка Радосављевића биље је посматрано са становишта његове практичне примене у лечењу и исхрани. У једном случају носиоци знања о биљу су представници оријенталне културе (са седиштем у аттарским радњама), а у другом су ова знања су концентрисана у рукописној баштини православних манастира и цркава. Специфична историјска ситуација – период под турском влашћу, подразумевала је непосредне контакте са оријенталном културом. Значајну улогу у ширењу оријенталних утицаја у домену лечења и исхране Татјана Катић приписује аттарима (*Османски аттари и лечење биљем у балканским градовима 16. века*). Осветљавајући делатност аттара – власника специјализованих радњи за продају зачина, лековитог биља и других медицинских и козметичких препарата, ауторка открива и путеве којим су на Балкан дошли анадолска народна фитомедицина, нове биљне културе попут пиринча и шафрана или нови начини примене већ познатих лековитих биљака: краљевца, сладића, петровца, анђелике и многих других. Аттари су се у балканске градове доселили у другој половини 15. и првој половини 16. века и спадали су у најобразованије професионалне групе у Царству: поседовали су знања из медицине, хемије, ботанике и астрологије, а појединци су се бавили калиграфијом и писањем поезије. За подручје Србије најранији податак потиче из последње деценије 15. века, када је у Нишу први пут регистрована маџунџијска радња коју је држао извесни Хамза, а након тога извори сведоче о присуству аттара на територији Призрена, Смедерева, Београда. Савети које су аттари, муслимани, а затим и Јевреји давали становништву, темељили су се на верским хигијенским прописима, као и на вишевековној медицинској традицији Анадолије и Медитерана. Подробан опис начина на који се разнолико биље по њиховим налозима употребљавало показује да су у области исхране, неге тела и лечења имали значајан утицај.

Недељко Радосављевић упознаје нас са одликама Годовичке лекаруше, једним од посебних рукописних приручника, познатих под називом лекаруше, у којима су сакупљана медицинска знања током 18. и почетком 19. века при православним манастирима и црквама. Паралелно са тим, аутор расветљава један сегмент из историје медицине, истичући да су медицинска знања тог времена била заснована на традиционалној народној медицини, средњовековној баштини, османској медицини и њеним училишћима, као и европској медицини која је посредно, преко Грка, поданика Османског царства школованих на европским универзитетима, утицала на знања о лечењу, а затим је видан и утицај муслиманских лекара. Лекаруша пронађена у манастиру Годовик улази у састав Годовичког зборника. Према језику закључује се да су његови аутори вероватно били из тадашње Ужичке нахије, или су дошли у манастир са простора Херцеговине. Годо-

вички зборник садржи текстове различите у тематском, жанровском погледу, али и у погледу намене. У њему се налазе молитве, здравице, песме посвећене Светом Сави и Стефану Првовенчаном, Канон молбени Пресвете Богородице и сама Љекаруша, која садржи четрдесет један рецепт за справљање и примену лекова из области хумане и ветеринарске медицине. Након што је указао на формална обележја зборника и његову садржину, аутор пажњу усмерава на биљне састојке који се у Љекаруши помињу. Извршена је подела на саме биљке и биљне прерађевине, наведене су болести које су се њима лечиле, а лекови су дати у каталошком прегледу. Аутор истиче да је за биљне врсте као што су: дивизма, пелен, каранфил, кукурек, татула, споруш, милодух, репушина, бели слез, метвица, коприва, броћ карактеристично да се у Ужичком крају традиционално сматрају лековитим. Присутне су такође и воћарске, ратарске и повртарске културе, чија је примарна улога била прехранбена или прерађивачка. У тој групи су, на пример, лишће и мезгра винове лозе, сунцокретово семе, црни лук, краставац, конопљино семе. Како су коришћени састојци у највећој мери базирани на сировинама из окружења, али и на културама гајеним на том простору у време настанка Годовичке љекаруше, аутор закључује да је реч о драгоценом извору за истраживање историје медицине, друштвене, али и привредне историје.

Да зборник окупља зналце из различитих области показује и рад Александре Савић из Природњачког музеја у Београду (*Аутохтоне сорте воћа Србије: значај, разноврсност, наслеђе*). Кроз неколико аналитичких целина ауторка разматра сваки од аспеката назначених у наслову рада. Она нас подсећа на природна богатства наше земље, повољне биогеографске карактеристике за узгој воћа, упознаје са разноликошћу и бројношћу аутохтоних врста, али и опомиње на њихову заштиту због опасности од неповратног нестанка. Расветљавајући порекло назива воћа, говорећи о његовој распрострањености, пољопривредном и еколошком значају, месту у склопу традиционалне културе (веровања, обредно-обичајна, магијска пракса), ауторка показује у чему се све огледа вредност старих домаћих сорти. Поглед на дугу традицију воћарства у Србији показује да је гајење јабука, крушака и шљива њен саставни део. Међу бројним традиционалним врстама јабука могу се издвојити, на пример, петровача, шарунка, мањача, крстовача, слаткуша, кисељача, крупна илињача, кожара и др. Ту је затим велики број сорти крушака, међу којима су: арапка, базва, беганица, београдка, бигарка, блузгача (водењача), бостанка, брашњавка. Шљива свакако заузима посебно место, будући да у Србији готово сваки крај има своју карактеристичну аутохтону сорту шљиве: подручје Књажевца папрачанку, Димитровграда и Пирота – бардаклију, Бабушнице и Беле Паланке – сарицу, Деспотовца и Свилајнца – моравку. У закључним разматрањима

ауторка упозорава да велики број сорти нашег традиционалног и аутохтоног воћа нестаје због модернизације пољопривреде и воћарства, глобализације тржишта и промене укуса корисника, и да је потребно уложити напор да се таква врста наслеђа, природног, материјалног и нематеријалног, сачува за будуће генерације.

Резултати истраживања на тему биља предочени кроз петнаест радова зборника представљају драгоцену допуну постојећих знања о „етици и поетици флоре“. Промишљено излагање, мултидисциплинарност, зналачко приступање постављеној проблематици, методолошки плурализам, разноликост перспектива, јесу истакнуте вредности којима се зборник одликује, а које утичу на оснаживање научне и критичке мисли посвећене проучавању биљног света. Својим прилозима *Гора љиљанова* не затвара круг интересовања за њега; она, напротив, нуди путоказе и подстицаје за нова истраживања и напоредо с тим за расветљавање различитих аспеката традиције и историје културе.

МА Снежана Томић
Е-пошта: snezanatomic2102@gmail.com

Усмена историја Заглавка

Бојан Ристић, *Заглавак, у усмоменама*. Књажевац: Народна библиотека „Његош“, 2016, 106 стр.

Велики је био уреднички напор Бојана Ристића, професора српског језика у Техничкој школи у Књажевцу, да у корицама једне књиге обухвати сећања на двадесет и два села Заглавка, од којих је већина данас на ивици опстанка. Актуелна теренска истраживања обављана у Заглавку и другим селима долине Тимока 2015–2016. године у оквиру пројекта *Чувари нематеријалне баштине тимочких говора* (чији је активни учесник и неуморни теренац био и аутор ове књиге – Бојан Ристић) показала су да је број становника у односу на податке из Пописа становништва из 2011. године данас скоро преполовљен. Утолико је документарна вредност ове књиге већа.

Уз уводни део, који потписује сам аутор, књига *Заглавак, у усмоменама* доноси и низ одабраних сећања на конкретна села. Грађу је аутор сакупио кроз разговоре са високообразованим саговорницима, који су вођени према отвореним упитницима. Да би добио низ тематски кохерентних наратива аутор је у упитник укључио осам питања која је требало да осветле географску целину Заглавка. Питања су формулисана тако да комбинују усмену историју сваког заглавачког села и породичну историју, али укључују и ставове интервјуисаних саговорника о депопулацији насеља и остављају место за њихове личне идеје о могућим начинима побољшања живота у савременом селу.

Већина Ристићевих саговорника, различитих занимања и различитих генерација, давно је напустила село о коме сведочи, а неки од њих данас, нажалост, више нису међу живима. Разговори су били вођени усмено и бележени руком, а неки саговорници су већ написане одговоре послали аутору књиге. Логична последица таквог ауторског поступка је добијање прича и сећања различите дужине и делимично различитог садржаја.

Постојало је неколико начина да се сећања о селима поређају у целовит наратив. Бојан Ристић се одлучио да се руководи старошћу саговорника па је редослед насеља одређивала година њиховог рођења. Гласови окупљени у књизи говоре о следећим насељима: Берчиновац (Витомир Стевановић), Штрбац (Виобран Станојевић), Штитарац (Борислав Првуловић), Старо Корито (Бошко Јеленковић), Шарбановац (Жика Цветковић), Алдинац (Драган Цвејић), Горња Соколовица (Светлана Манчић), Кандалица (Бошко Милановић), Балинац (Ивица Милутиновић), Жуковац (Љиљана

Михајловић), Доња Каменица (Миодраг Крстић), Горња Каменица (Небојша Цветковић), Папратна (Витомир Милић), Трговиште (Зоран Ђорђевић), Причевац (Мића Вукић), Радичевац (Татјана Баковић), Градиште (Драган Минић), Репушница (Бобица Миливојевић), Дејановац (Дејан Крстић), Видовац (Јелена Петровић), Дрвник (Светлана Петровић) и Локва (Милан Николић).

Приређени наративи садрже драгоцене податке о свакодневном животу Заглавка, посебно у време Другог светског рата (са елементима усмене историје јер се Ристићеви саговорници сећају и неких историјских догађаја) и у периоду послератне обнове земље. У документарном смислу посебно су драгоцене сведочења о послератној колонизацији у Банат. Прилог Дејана Крстића садржи преглед актуелних етнолошких истраживања Заглавка, и шире, Тимочке крајине, знатно превазилазећи лично сећање на родно село Дејановац.

Окосница нарације у сваком разговору је тема расељавања у градове и одласка у иностранство. У складу са високим образовањем саговорника укључена су обавезно и сећања на сеоске школе и учитеље, на локалну сеоску привреду и сиромаштво, долазак струје, изградњу пута (у нека села телефонске линије никада нису уведене), али и на времена затварања школа, задружних домова, продавница.

Биографске приче се најчешће односе на лично образовање, школовање и каријеру, а када је о савременом тренутку реч, садрже размишљања о старачким домаћинствима и сећања на последње становнике села, људе након чије су смрти куће остајале празне. Будућност Заглавка Ристићеви саговорници виде у туризму, лову, пчеларству, сточарству, воћарству. Често су рационални, што би значило да нису оптимисти.

Ауторском руком Бојана Ристића ова сећања на некадашњи живот на граници Србије и Бугарске стилски су уједначена и опремљена кратком биографијом сваког од саговорника

Уводно поглавље, *Уместо увода: преглед историје Заглавка*, прати историју исељавања из Заглавка, кратко су описани одлазак на печалбу у Румунију, колонизација у Војводину после Другог светског рата и масовни одлазак у градове у периоду социјалистичке индустријализације. Изгледа да је процес одласка на рад у иностранство захватио је Заглавак у мањој мери у односу на друга тимочка насеља. Следи преглед постојеће литературе о Заглавку и представљање његових туристичких потенцијала.

Књигу у форми додатка прате и новинарски чланци о заглавачким селима Причевац и Радичевац, објављени у дневном листу *Вечерње новости: Старопланинско село Причевац опустело за последњих пола века. Цело село 42 душе* (2007), *У Радичевцу подно Старе планине преостало тридесетак кућа. Село које самује* (2003). Ту су и два чланка о селу Репушница, један објављен у *Илустрованој Политици* (1998) – *Деда Бора остао сам у селу, и*

други из часописа *FHM* (2007) – *Аветињска села: Репушница*. Књига је опремљена и одговарајућом библиографијом.

Ова, у техничком погледу веома добро урађена и одлично илустрована књига, још једно је вредно дело у оквиру импресивне издавачке продукције Народне библиотеке „Његош“ из Књажевца, посвећене делима локалне историје и културе. Објављена је као четврта у оквиру едиције Књажевачким крајем.

др Биљана Сикимић
Балканолошки институт САНУ, Београд
biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Савремена култура Рома у Србији: ромски хипхоп

Ана Банић Грубишић, *Ромски хип хоп у Србији: музика и конструкција мањинског идентитета*. Београд: Српски генеалогски центар, 2013, 214 страна

Монографија Ане Банић Грубишић *Ромски хип хоп у Србији: музика и конструкција мањинског идентитета* бави се феноменом ромског хипхопа у Србији. Ауторка жели да одговори на питања у вези са савременом културом Рома, да истакне важност оваквих проучавања, као и да скрене пажњу на теме од политичког значаја. Будући да је највећи број студија о Ромима на територији Србије базиран на проучавању њихове традицијске културе, ова монографија представља значајан допринос истраживању ромске популарне културе, па у том погледу има пионирски карактер.

У *Уводу* су издвојени централни истраживачки проблеми, успостављен је теоријско-методолошки оквир и прецизиран циљ истраживања. У поглављу: *Ромска музика између „традиције“ и модернизације* дат је преглед ставова о ромској музици, а ауторку интересују и начини одређивања „ромског“ у музици.

Поглавље: *Представљање истраживања* доноси преглед литературе о хип хоп култури. Ауторка се осврће на искуства теренског рада, а потом разматра питања која су у вези са ромологијом, антропологијом и мултикултурализмом. Уз литературу о афроамеричком хипхопу и односу младих и музике, ауторка нуди и увид у теорије поткултура и износи историјат развоја ромског хип хопа у свету. У дефинисању појма култура полази се од становишта мултикултуралиста и антрополога и истиче да је модел корпоративног мултикултурализма онај коме је обликовање и представљање ромског хипхопа најближе.

У поглављу: *Роми као транснационална мањина: ромски идентитет и ромски покрет* ауторка се бави елементима ромског етничитета, ослањајући се на оне које Дејвид Мајал сматра „чврстим језгром етничитета“. Реч је о географском и крвном пореклу, култури, стању ума и ромском духу, искуству прогона и дискриминације. Следи одређење појма „ромскости“ на основу извештаја са семинара *Културни идентитет Рома, Цигана, Путника и сродних група у Европи* Савета Европе, који је одржан у Стразбуру у септембру 2003. године. Ауторка даље говори о питањима интеграције Рома у Србији, осврћући се на ставове Горана Башића, Драгољуба Ђорђевића и Османа Балића. Када је реч о интеграцији Рома у контексту мултикултурализма, ослонац је пронађен у ставовима Питера Вермерча.

Следеће поглавље, *Уметничко стваралаштво мањинских популација*, бави се настанком хипхоп културе, поетиком и политиком репа, а излагање је праћено и навођењем стихова песама који илуструју на који начин музика постаје средство потврђивања идентитета и отпора дискриминацији и маргинализацији. Следи кратки приказ нових путева ромске музике, ромског репа (*romano rep*) и џипси панка (*gypsy pank*).

У поглављу: *Ромски реп између пројекта и самосвојног изражаја* најпре се даје осврт на проучавања музичких заједница и поткултура младих, те се констатује да ни савремени приступи у истраживањима односа музике и младих, ни раније теорије поткултура не могу послужити као адекватан теоријски оквир за проучавање ромског хипхопа у Србији. Ауторка износи утиске из разговора са децом која су била укључена у пројекте невладине организације *R-point* и анализира текстове њихових песама, а затим на исти начин разматра и разговоре које је обавила са независним извођачима. У завршном делу поглавља анализиран је форум о ромском хипхопу како би била показана перцепција овог феномена међу припадницима српске хипхоп сцене. Сазнања су допуњена електронском преписком коју је ауторка водила са познаваоцима хипхоп културе и реп музике у Србији.

У закључним разматрањима резимирани су резултати истраживања и констатовано је да је у Србији ромски хипхоп пре свега „активистичко-радиониچارског типа“. Потврђена је полазна претпоставка да активистичка пракса (радионице) не даје значајан допринос инклузији Рома у шири заједницу, већ доприноси перпетуирању „ромскости“. Стога је, сматра ауторка, потребно пружити ромским извођачима прилику да учествују на мејнстрим хипхоп концертима, који имају бројнију публику, како би ромски хипхоп, као инклузивна стратегија, имао ефекта.

Како је проблем идентитета централни предмет интересовања у овој студији, истраживање се ослања на теорију антропологије мултикултурализма и студије културе. Ауторка сматра да би формирање ромског идентитета требало да почива на етничким одликама ромске популације, уз прихватање модерних тенденција. Управо је преко музике, као једног од највидљивијих маркера ромског културног идентитета, могуће променити перцепцију и стереотипе који спречавају интеграцију и еманципацију ромске националне мањине. Према мишљењу канадске антрополошкиње Керол Силверман, која се дуго бави истраживањем ромске музике, музика је тренутно „једина арена позитивне афирмације јавног идентитета Рома“. Етнолог Татомир Вукановић истакао је „музички таленат Цигана као њихову важну етничку особину“. Етнолошкиња и музиколошкиња Адријана Гојковић не оспорава музикалност Рома и њихову љубав према музици, али констатује да нису оставили дела трајније уметничке вредности. Дејвид Малвини каже да је музика аутентична музичка експресија, језик којим свако може да говори, когнитивна конструкција западног ума, паметна

маркетиншка доскочица, обнављање сентимента заједништва, културна експресија политичких и националистичких порива и емоција „коју виртуозно музицирање и импровизација изазивају код публике“. Француски етномузиколог Лоран Обер сматра да је музички идентитет друштвени и културни чин. Музика је показатељ одређеног система вредности, пружа могућност афирмације и реконструкције идентитета и може се применити као инклузивна стратегија. Ромски хипхоп у том смислу није много допринео ни конструкцији групног идентитета, ни жељеној интеграцији јер ромским реперима није дата могућност да проговоре у своје име. Чак и када иступе самостално, убрзо постају део пројеката као објекти, а не субјекти популарне културе.

Монографија *Ромски хип хоп у Србији: музика и конструкција мањинског идентитета* доноси важне податке везане за питања ромског идентитета и социјалног положаја ромске мањине, уз указивање на проблеме интеграције. Поред разматрања настанка и развоја хипхоп културе, описане су и основне карактеристике два подтипа ромског репа у Србији. Како о овом феномену у савременој антрополошкој литератури у Србији није много писано, драгоцене су исцрпне информације о настанку хипхопа као урбане културе младих, уз успостављање аналогије са овом културом у контексту положаја афроамеричке и хиспаноамеричке заједнице у Њујорку средином седамдесетих година двадесетог века. Текстови наведених песама, које за ромске репере пишу други, значајни су за разумевање начина конструкције ромског идентитета. Роми не пишу сами ни описе својих хипхоп група на интернет страницама, што је још један од показатеља инструментализације њиховог идентитета и чињенице да се још увек не може говорити о ромској популарној култури чији су аутори сами Роми. Скреће се пажња и на улогу и значај невладиних организација у процесу конструкције ромског идентитета.

Монографија Ане Банић Грубишић представља, пре свега, допринос изучавању савремене ромске културе, али је и показатељ значаја проучавања културне продукције младих припадника мањинских популација. Студија ће несумњиво бити корисна за будућа етнологска, антрополошка и (етно)музиколошка проучавања, а потенцијално је значајна и за сва актере који учествују у политичком решавању ромског питања. Читалачку публику изван уских академских кругова ова монографија би могла подстаћи на размишљање о проблемима социјалне, етничке и расне дистанце према Ромима.

МА Невена Андрић, докторанд
 Центар за родне студије, АЦИМИСИ, Универзитет у Новом Саду
 Е-пошта: nevenaandric@gmail.com